

ERFGOED BRUSSEL

Speciaal nummer
Open Monumentendagen
September 2018 | Nr028

Dossier **HET ERFGOED, DAT ZIJN WIJ!**

DE ONTWIKKELING VAN HET GEWESTELIJK BRUSSELS ERFGOED (1988-2018)

DE LANGE WEG NAAR EEN GEÏNTEGREERDE ERFGOEDZORG

STÉPHANE DEMETER

HISTORICUS, VERANTWOORDELIJKE DEPARTEMENT
DOCUMENTATIE EN SENSIBILISERING, DIRECTIE
MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

Een levendige dialoog tussen Brusselse monumenten. Hoek van de Baksteenkaai en de Varkensmarkt (eigenaar Cofinimmo; foto Y. Glavie).

HET VORIGE ARTIKEL BESCHRIJFT HOE ENKELE VERLICHTE BRUSSELAARS NIEUWE IDEEËN AANBRACHTEN VOOR HET ERFGOEDBELEID IN DE EUROPESE STEDEN, WAARBIJ BRUSSEL ALS PROEFTUIN DIENST DEED. Maar hoe werden de theorieën en de aanbevelingen uit de handvesten en officiële verklaringen in de daaropvolgende decennia toegepast op het Brusselse werkveld? En hoe relevant is de geïntegreerde erfgoedzorg vandaag? Dit artikel schetst hoe de gewestelijke bevoegdheid voor het erfgoed de voorbije 30 jaar werd uitgeoefend. Vervolgens illustreren enkele bijdragen van coördinatoren van de Directie Monumenten en Landschappen een reeks maatregelen en verwezenlijkingen met het oog op een beter behoud van het erfgoed.

Ter gelegenheid van het twintigjarige bestaan van het Gewest beschreef ik eerder in een gedreven en enthousiaste tekst¹ de vooruitgang die sinds de oprichting van het Gewest werd geboekt wanneer het stedelijk beleid rekening begon te houden met het erfgoed: "Ja, het gaat ontegensprekelijk veel beter met Brussel dan in het midden van de jaren '80. Niet-Brusselaars die het zich nog herinneren, zijn de eersten om dat te zeggen. Nee, Brussel is geen architecturale catastrofe! De nieuwe Brusselaars die voor Brussel hebben gekozen, zijn daarvan een duidelijk teken. Alleen moeten nog veel Brusselaars daarvan worden overtuigd. Misschien zelfs in het bijzonder diegenen die van de verdediging van het Brusselse erfgoed hun professionele of vrijwillige hoofdbezigheid hebben gemaakt. Om dat in te zien, is er niets beter dan de vergelijking van foto's vóór en na. En ja, Brussel is er inderdaad mooier op geworden. De esthetica en het stadsbeeld zijn er de voorbije 20 jaar absoluut op vooruitgegaan. Een succes van de regionalisering."²

Afb.1a en 1b

Restauratie van een 18de-eeuwse neoclassicistische gevel aan de Vlaamsesteenweg 98 – Roostergang (1a (privéverz.); 1b: A. de Ville de Goyet, 2016 © BUP/BSE).

Het architecturale erfgoed van de stad, het levenskader van de Brusselaars, bestaat uit met elkaar verstrengelde historische lagen waaraan regelmatig nieuwe elementen worden toegevoegd. Het bestaande en toekomstige erfgoed moet voortdurend verzorgd en onderhouden worden om aantrekkelijk te blijven (afb. 1a en 1b).

Onverschilligheid leidt tot verval en lelijkheid, ze is de vijand van erfgoed en architectuur. Opvoeding, beleefdheid, respect voor het erfgoed en de leefomgeving zijn de sleutelbegrippen in deze materie die iedereen aanbelangt. De eerste gewesteregering bevestigde dit: "De stedenbouwkundige actie moet zich toespitsen op de esthetica en het stadsbeeld via

Afb.2

19de-eeuwse pleinwand met neoclassicistische ordonnantie. Sint-Gillisvoorplein (A. de Ville de Goyet, 2017 © BUP/BSE).

de bescherming van het erfgoed, de inrichting van de openbare ruimten en de architecturale expressie."³ Toen in 1993 een eerste erfgoedkundig bilan van Brussel werd opgemaakt, vroeg wijlen professor Raymond Lemaire: "Moet 'verbrusseling' ook in de toekomst de terechte benaming blijven van een betreurenswaardig stedelijk beleid?"⁴ Vol vertrouwen in de nieuwe Brusselse instellingen liet hij zelf zijn antwoord doorschemen:

ren: 'nee, natuurlijk niet!' Maar heeft de toekomst zijn verwachtingen ook ingelost?

In 1989 kreeg het nieuwe Brusselse Gewest de bevoegdheid over het behoud van het onroerend cultureel erfgoed. Die materie werd ontrokken aan de instellingen bevoegd voor cultuur – de taal- en cultuurgemeenschappen – en toegewezen aan de drie gewesten, die er elk op

hun grondgebied bevoegd voor werden. Alle drie koppelden ze deze bevoegdheid aan die van ruimtelijke ordening. Van meet af aan zag men dus potentieel in een coherent stedelijk beleid, waarvan de erfgoedzorg deel moest uitmaken. Hiermee sloot men zich aan bij de aanbevelingen van het *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas* dat in oktober 1987 in Washington D.C. werd goedgekeurd door de *International Council on Monuments and Sites* (ICOMOS). Als zijn beheer en behoud integraal deel uitmaken van het beleid inzake ruimtelijke ordening, leefmilieu en stedenbouw, kan het erfgoed volgens dat charter beter gevrijwaard worden en in grotere mate bijdragen aan de ontwikkeling van de maatschappij, dan wanneer het enkel onder de culturele bevoegdheid valt. Een mooi, edelmoedig en juist idee dat echter alleen toepasbaar is wanneer de beleidsmakers voor ruimtelijke ordening de erfgoedzorg ook werkelijk ter harte nemen en in dialoog treden met hun collega-erfgoedzorgers. Stadsvernieuwing en renovatie van het bouwkundig erfgoed moeten in dat geval voorrang krijgen op een beleid dat gericht is op afbraak.

DE UITOEFENING VAN DE GEWESTELIJKE BEVOEGDHEID

Ondanks de beleidsverklaringen en omwille van de bestuurlijke en administratieve omstandigheden verliep de oprichting van een erfgoedafdeling – de Dienst Monumenten en Landschappen – binnen het Bestuur van Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening eerder langzaam (1989-1993). Het streven naar een geïntegreerd erfgoedbeleid, door middel van een gezamenlijk beheer van deze nieuwe Brusselse bevoegdheid, verdween echter vrij snel naar

Afb.3

Het dagelijks gebruik van beschermd erfgoed: de imposante art-decohal van het Centraal Station [A. de Ville de Goyet, 2010 © BUP/BSE].

de achtergrond. In plaats daarvan kwam een technocratische uitbouw op gang van een bestuur dat zich hoofdzakelijk ontpopte als de bewaker van het opmerkelijke erfgoed – een overigens heel dankbare en interessante maar eerder geïsoleerde taak. Zo ontstond de Directie Monumenten en Landschappen binnen het Bestuur van Ruimtelijke Ordening en Huisvesting (1993-2012). In de ruimere debatten rond stedenbouw en stadsplanning die het Brusselse stadsproject vorm gaven, kreeg de erfgoedsector slechts een vrij beperkte, adviseerende stem. Niet zelden werden de erfgoedzorgers geweerd uit de cenakels van de openbare diensten voor ruimtelijke ordening. Hierdoor kon het postulaat van een geïntegreerde erfgoedzorg zich niet ten volle ontwikkelen. Vanaf 2013 blies de reorganisatie van de gewest-

administratie het streven naar een grotere samenhang tussen erfgoed en ruimtelijke ordening nieuw leven in. Een nieuwe naam, Brussel Stedelijke Ontwikkeling (2013-2016), en daarna het nieuwe statuut, dat van de gewestelijke overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed (sinds 2017), weerspiegelen die ontwikkeling. De nieuwe algemene directie en het programma dat haar door de regering werd toevertrouwd, illustreren hoe de filosofie van een geïntegreerde erfgoedzorg, waar de vorige generaties zo naar uitkeken, vandaag is doorgedrongen tot op het bestuursniveau en het terrein.

.....

DE INVENTARIS VAN HET ERFGOED

Op basis van prospectie, studie en onderzoek wordt het erfgoed geïden-

tificeerd en vervolgens opgenomen in een erfgoedinventaris. Vanaf de jaren 1960 gebeurde dit op nationaal niveau. Nadien nam Brussel die taak over, hoewel zij niet altijd over dezelfde middelen beschikte. Eerst verschenen de vijf Brusselse delen in de reeks *Inventaris van het cultuurbezit in België*. Vandaag is er de online inventaris, www.irisonument.be, die regelmatig aangevuld en geüpdatet wordt en bijna 40.000 items bevat (afb. 2). Daarnaast is er een inventaris voorhanden van het natuurlijk erfgoed – met de landschappen en opmerkelijke bomen – en van het gewestelijke archeologische erfgoed. Al deze inventarissen, analyses en studies hebben niet alleen een intrinsieke waarde, hun uitgave op verschillende dragers maakt ze ook tot een doeltreffend instrument voor de sensibilisering van diverse doelgroepen: burgers,

Afb.4

Een aaneenschakeling van restauraties in de 20ste eeuw: de Sint-Niklaaskerk en haar aanpalende huisjes[A. de Ville de Goyet, 2014 © BUP/BSE].

ambtenaren, professionals van de ruimtelijke ordening en economische of politieke beleidsmakers.

De bescherming van het erfgoed

De bevoegdheid voor het cultureel erfgoed, tot voor kort beperkt tot onroerende goederen, werd aanvankelijk op een traditionele manier ingevuld, meer bepaald door de wettelijke vrijwaring van landschap-

pen of monumenten, eerst in uitvoering van de wet van 1931 op het behoud van monumenten en landschappen van nationaal belang en later op basis van een nieuwe autonome Brusselse wetgeving, de Ordonnantie van 4 maart 1993 op het behoud van het onroerend erfgoed. Aan de vooravond van de gewestvorming beschermde het befaamde 'besluit Tobback' van 8 augustus

1988 87 monumenten en één landschap en vormde het aldus een soort nalatenschap van de federale overheid aan de nieuwe Brusselse entiteit⁵. Desondanks telde Brussel in 1989 slechts 327 beschermde goederen. In een stad als Amsterdam lag dat aantal in dezelfde periode meer dan tien maal zo hoog. De voorbije 30 jaar volgden groot-schalige beschermingscampagnes elkaar op, waardoor de teller vandaag op meer dan 3.000 beschermingen staat – of zelfs bijna 4.000, afhankelijk van de manier waarop beschermde gehelen in rekening worden gebracht.

De criteria om een onroerend goed te beschermen zijn heel ruim. Daardoor kan men rekening houden met de grote verscheidenheid van het Brusselse erfgoed, precies een van de opvallendste kenmerken van het Brusselse stedelijk weefsel. Naast een benadering die aanvankelijk was gericht op de vrijwaring van het uitzonderlijke erfgoed, en dan nog vooral van de oudste, zeldzaamste of onvervangbare goederen, werden in de loop der jaren ook verscheidene thematische vrijwaringscampagnes gevoerd: kunstenaarsateliers, winkelpuien en -interieurs, art nouveau, industriële gebouwen, archeologische vindplaatsen, parken en natuurgebieden, appartementsgebouwen, theaterzalen, sportinfrastructuur... Elke vrijwaring is gebaseerd op een contextuele analyse en een wetenschappelijke studie van het goed in kwestie om zijn bijzondere waarde objectief te kunnen bepalen (afb. 3).

Het onderhoud en de restauratie van het erfgoed

Zodra een onroerend goed wettelijk beschermd is, treedt een mechanisme in werking dat het behoud ervan voor de toekomstige generaties moet verzekeren. Niemand mag een beschermd goed slopen en het

Afb.5

De restauratie van de 'pakketboot', het gebouw van het voormalige Nationaal Instituut voor Radio-omroep, stimuleerde de heropleving van de wijk rond het Flageyplein [A. de Ville de Goyet, 2011 © BUP/BSE].

zo uit het stadsbeeld, waarvan het mee de kwaliteit bepaalt, wissen (afb. 4). Een beschermd goed moet zorgvuldig worden onderhouden door zijn eigenaar of indien nodig worden gerestaureerd op basis van grondig historisch en archeologisch onderzoek. De Directies Monumenten en Landschappen en Stedenbouw staan, samen met de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, garant voor dit proces, waarvoor ook een rechtstreekse financiële tussenkomst voorzien is. Het budget dat voor restauraties van beschermd erfgoed wordt uitgetrokken, nam gestaag toe en benadert nu al enige tijd zo'n 20 miljoen euro per jaar. De investering in de restauratie van een beschermd monument of landschap leidt niet alleen tot een intrinsieke opwaardering van het erfgoed, maar stimuleert ook de ontwikkeling van de betrokken economische sectoren.

Sensibilisering voor het erfgoed

Vanaf 1989 groeide de noodzaak om de burgers en alle openbare en particuliere spelers te sensibiliseren voor het belang van het Brusselse erfgoed in al zijn facetten. Al snel werden de inventarissen, analyses en studies ook voor het grote publiek toegankelijk gemaakt via gedrukte of digitale publicaties, tentoonstellingen, sensibiliseringcampagnes, hulp aan verenigingen die het erfgoed bij het grote publiek kenbaar maken en de uitwerking van programma's voor scholen en gezinnen, ambtenaren, professionals in ruimtelijke ordening en politieke beleidsmakers... Elk jaar in september belichten de Open Monumentendagen een specifiek thema en bieden ze de gelegenheid om bepaalde aspecten van het erfgoed te belichten en om er een heel ruim publiek bij te betrekken.

Na 30 jaar is er duidelijk een sterke betrokkenheid ontstaan bij de verschillende doelgroepen. Zij zijn zich steeds bewuster geworden van de maatschappelijke waarde van erfgoed en dragen spontaan steeds meer hun steentje bij om het te behouden. Daarnaast wordt erfgoed ook steeds meer gezien als een volwaardige stedelijke bron waaruit men kan putten om onder andere het imago van Brussel te promoten. De ontsluiting en interpretatie van het erfgoed is dus niet langer het alleenrecht van specialisten: het is een wezenlijk onderdeel van de stadsdynamiek geworden.

DE UITSTRALING VAN HET STEDELIJKE ERFGOED

De aandacht voor een beschermd goed heeft een positieve uitstraling op zijn omgeving. Het genereert een

Afb. 6

De leesbaarheid van de historische priorij van het Roodklooster in Oudergem werd hersteld. Zo kreeg ze opnieuw de plaats die ze verdient aan de rand van de stad in de uitzonderlijke erfgoedsite van het Zoniënwood (Schmitt-GlobalView, 2015 © BUP/BSE).

gunstig effect en leidt in bepaalde gevallen tot een samenwerkingsverband dat alle aspecten van het ruimtelijke orderingsbeleid verenigt. We kunnen in dat opzicht de restauratie van het N.I.R.-gebouw op het Flageyplein vermelden (afb. 5) of die van het Leopoldpark in het hart van de Europese wijk, maar ook bijvoorbeeld de cluster van beschermde gebouwen rond het Sint-Gillisvoorplein, de Koninklijke Vlaamse Schouwburg aan het vroegere stapelhuisdok, de Hallepoort en haar stadspark, de Sint-Gorikswijk en -hallen, enz. Ook de samenwerking tussen de gewestelijke departementen voor erfgoed en leefmilieu om de natuurlijke en seminatuurlijke landschappen, openbare parken en tuinen op te waarderen draagt bij tot de schoonheid van Brussel en tot

meer levenskwaliteit. *Brussel groene stad*, het is zeker geen overdreven slogan! (afb. 6)

Toch spelen niet alleen beschermde monumenten een rol in de valorisatie van de stad. Talrijke stadsvernieuwingsprojecten richten zich op een erfgoed dat niet behoort tot deze strikt wettelijke categorie. Steeds meer stedelijke actoren tonen immers belangstelling voor de intrinsieke erfgoedwaarde van een heel brede waaier aan gebouwen. Ook de DML speelt een permanente rol in de sensibilisering voor de erfgoedwaarde van het stadsweefsel door de aandacht te vestigen op de troeven die het biedt voor de stad van morgen (afb. 7). Die rol vloeit voort uit haar opdracht om advies uit te brengen in de gemeen-

telijke overlegcomités of in andere adviesinstanties. In vele gevallen opteerde de gewestelijke overheid dan ook voor het behoud en de kwaliteitsvolle renovatie van bestaande gebouwen of voor de herinrichting van hele sites of wijken die niet formeel als erfgoed beschermd zijn. Voorbeelden hiervan zijn het voertuigenarsenaal te Etterbeek, Espace Morphosis in Vorst, de Kunstberg of de huidige herinrichting van de site van Thurn en Taxis en de toekomstige herbestemming van het Citroën-complex.

In veel gevallen impliceert geïntegreerde erfgoedzorg een herbestemming van het erfgoed⁶. Tal van monumenten uit het verleden danken hun behoud immers aan het feit dat ze in de loop der eeuwen

Afb.7

De zorg voor het gewone erfgoed draagt bij tot een gezellige buurtsfeer: de tuinwijk "Forest Vert", Fléronlaan (A. de Ville de Goyet, 2017 © BUP/BSE).

een herbestemming kregen en aan andere functies werden aangepast. In sommige gevallen vormden de sporen die de opeenvolgende functies achterlieten ook een waardevol element dat mee aan de basis lag van de bescherming. Een leegstaand gebouw is bedoemd tot verwaarlozing en verval, om uiteindelijk te verdwijnen. Enkele voorbeelden van herbestemming: het voormalige *Etablissements Blum* werd het reclamebureau Duval-Guillaume, de vroegere lokettenzaal van de bank *Crédit du Nord* het restaurant *Belga Queen*, het voormalige *Palais du Vin* huisvest nu een bedrijvencentrum, de woning Hoguet is nu het *Maison du Livre*, de voormalige brouwerij Wielemans werd omgevormd tot het centrum voor hedendaagse kunst Wiels, in het voormalig koninklijk atheneum van Sint-Jans-Molenbeek bevindt zich nu het Huis van Culturen en Sociale Samenhang, de drukkerij NIMIFI werd een wooncomplex, de vrijmetselaarsloge *Le Droit Humain* werd een architectuurmuseum.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. DEMETER, St., 'Erfgoed en architectuur: de verbrusseling voorbij', in: DEJEMEPPE, P., MOUCHART, C., PIERSOTTE, C., RAYNAUD, Fr., en VAN DE PUTTE, D. (red.), *Brussel [over] 20 jaar*, Brussel, ADT, 2009, pp. 453-468. Het huidige artikel is grotendeels op deze ondertussen bijgewerkte tekst geïnspireerd.
2. *Ibidem*, p. 454.
3. Toespraak van Charles Picqué van 13 juli 1989 voor de Gewestraad.
4. LEMAIRE, R., 'Geen Behoud zonder Kennis' in: *Brussel, beschermde monumenten en landschappen*, Brussel, 1994, p. 11.
5. MARTINY, V.-G., 'De Bescherming van Monumenten en Landschappen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest', in: *Brussel, beschermde monumenten en landschappen*, Brussel, 1994, p. 8.
6. Artikel 5 van het *Internationaal Handvest voor behoud en restauratie van monumenten en stads- en dorpsgezichten*, in 1964 goedgekeurd in Venetië en ook bekend als het 'Charter van Venetië', is hier volledig aan gewijd.

The rapid development of regional Heritage in Brussels (1988-2018)

The long road to integrated conservation

Brussels's urban architectural heritage is made up of historically intertwined strata, regularly enriched with new objects. These existing and future architectural assets require ongoing care and maintenance to maintain all their appeal.

According to the International Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas of 1987, the built heritage will be better integrated into the development processes undergone by societies, and thus better protected, if its management and conservation are part and parcel of land-use planning and environmental and urban planning policies. In 1989, the newly-created Brussels-Capital Region was given responsibility for policy matters relating to the conservation of immovable cultural heritage, which it incorporated into those of land-use planning, in accordance with the recommendations of the Charter.

Through its advisory mission, the Monuments and Sites Directorate is permanently engaged in raising awareness of the heritage value of the urban fabric and of the advantages it presents for the city of tomorrow. This article outlines, in broad terms, the activities carried out by this regional authority over the last thirty years. It is followed by contributions from several coordinators at the Directorate, highlighting a series of specific initiatives for the benefit of our heritage: inventories, protection, maintenance, restoration and awareness raising.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque, Griet Meyfroots,
Cecilia Paredes en Brigitte Vander
Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE DOSSIER

Stéphane Demeter

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Aurélie Autenne, Kristiaan Borret,
Bruno Campanella, Michel Dechamps,
Ann Degraeve, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Ludo Gobin,
Yves Hanosset, Claudine Houbart,
Pascale Ingelaere, Serge Joris,
Catherine Leclercq, Isabelle Leroy,
Marc Meganck, Cecilia Paredes,
Véronique Van Bunnan,
Hans Vandecandelaere, Brigitte Vander
Bruggen, Manja Vanhaelen, het team
van *visit.brussels*, Thierry Wauters

VERTALING

Gitracom, Eric Tack,
Ubiquis Belgium NV/SA

NALEZING

Augusta Dörr, Koenraad
Raeymaekers, Harry Lelièvre,
Wim Kenis, Tom Verhofstadt
en de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@gob.brussels

BEDANKINGEN

Manon Boetman, Sophie Bouchard,
Philippe Charlier, Alfred de Ville de Goyet,
Jacques de Selliers, Farba Diop,
Marie-Laure Lectef

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directrice-generaal
van Brussel Stedenbouw en Erfgoed/
Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel, CCN – Vooruitgangstraat
80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en
Landschappen – Cel Sensibilisatie
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

ACW – Association Campanaire Wallonne
ADSB – Archief van het Departement
Stedenbouw van de Stad Brussel
ARML – KULeuven, Centrale Bibliotheek,
Universiteitsarchief, Fonds R.M. Lemaire
BUP/BSE - Bruxelles Urbanisme et
Patrimoine / Brussel Stedenbouw en Erfgoed
CIBG – Centrum voor Informatica
voor het Brussels Gewest
IAF – Association internationale
de Fauconnerie
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
SAB – Stadsarchief Brussel
SPRB/GOB - Service public régional
de Bruxelles / Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2018/6860/032

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

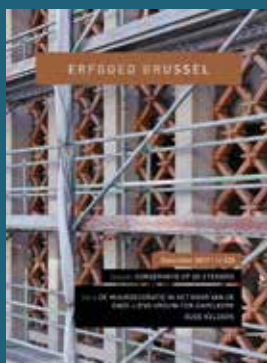
021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

Laatste nummers

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

2018
EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL
HERITAGE
#EuropeForCulture

urban
brussels

URBAIN BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
STAD BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED

10 €

ISBN 978-2-87584-167-4